

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТУ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто питання оперативно-розшукового забезпечення безпеки та захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Проведено теоретичний аналіз поглядів науковців щодо поняття забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства як наукової категорії. Визначені заходи безпеки, що можуть здійснюватися до взятих під захист осіб у залежності від характеру і ступеню небезпеки для їх життя, здоров'я та майна. Наведено форми протидії на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень, що свідчать про необхідність і доцільність їх подолання за допомогою застосування комплексу оперативно-розшукових сил, заходів і засобів. Обґрунтовано, що забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства має процесуальний статус і розглядається як функціональний обов'язок оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції.

Ключові слова: *забезпечення безпеки, учасники кримінального процесу, правове регулювання, заходи безпеки, форми протидії, механізм забезпечення безпеки.*

Рассмотрены вопросы оперативно-розыскного обеспечения безопасности и защиты лиц, участвующих в уголовном производстве. Проведен теоретический анализ взглядов ученых относительно понятия обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства как научной категории. Определены меры безопасности, которые могут осуществляться к взятым под защиту лицам в зависимости от характера и степени опасности для их жизни, здоровья и имущества. Перечислены формы противодействия на стадии досудебного расследования уголовных производств, свидетельствующие о необходимости и целесообразности их преодоления путем применения комплекса оперативно-розыскных сил, мероприятий и средств. Обосновано, что обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства имеет процессуальный статус и рассматривается как функциональная обязанность оперативных и следственных подразделений Национальной полиции.

Ключевые слова: *обеспечение безопасности, участники уголовного процесса, правовое регулирование, меры безопасности, формы противодействия, механизм обеспечения безопасности.*

Issues of operational-search security and protection of persons involved in criminal proceedings are considered. A theoretical analysis of the views of scientists on the concept of ensuring the security of participants in criminal justice as a scientific category is carried out. The security measures that may be taken to protect persons are determined, depending on the nature and degree of danger to their lives, health and property. The forms of counteraction at the stage of pre-trial investigation of criminal proceedings, which testify to the necessity and expediency of overcoming them by means of the use of a complex of operational-search forces, measures and means, are presented. It is substantiated that ensuring the security of participants in criminal proceedings has a procedural status and is considered as a functional duty of operational and investigation units of the National Police.

Key words: *ensuring the security, participants in the criminal process, legal regulation, security measures, forms of counteraction, mechanism of ensuring the security.*

Постановка проблеми. Важливою запорукою підтримання правопорядку, побудови громадянського суспільства та правової держави є стабільне функціонування системи кримінального судочинства. Зазначена стабільність досягається шляхом забезпечення у межах кримінального провадження безперешкодного та безпечного виконання процесуальних функцій усіма його учасниками, особливо щодо надання свідчень під час допитів та сприяння проведенню інших процесуальних дій. Сьогодні злочинність намагається всіляко створити умови власної всюдозволеності всупереч соціальному та державному контролю, заснованого на залякуванні, жорстокості, насильстві та широкомасштабній корупції [1, с. 5]. Водночас, зважаючи на значний ступінь протиправного впливу на учасників кримінального процесу в державі, судові та правоохоронні органи не в змозі забезпечити у повному обсязі гарантії безпеки їхньому життю, здоров'ю, житлу чи майну. Підозрювані й обвинувачені, які вирішують сприяти правосуддю у викритті злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, найчастіше не мають можливості безпечного виконання свого громадського обов'язку.

Тому, у зв'язку із загостренням кримінальної ситуації в країні, посиленням організованих форм злочинної діяльності, проблема нейтралізації протидії кримінального середовища розслідуванню злочинів та забезпечення безпеки учасників кримінального процесу придбала важливе значення для теорії оперативно-розшукової діяльності. Обумовлюється це тим, що своєчасно виявити, попередити або припинити організовані прояви протидії кримінального середовища розслідуванню злочинів можна лише за допомогою застосування оперативно-розшукових сил, заходів і засобів.

Мета статті полягає в проведенні дослідження діючого законодавства та наукового аналізу поглядів науковців щодо забезпечення безпеки та захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також шляхів удосконалення цієї діяльності в сучасних умовах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання організації безпеки учасників кримінального процесу засобами оперативно-розшукової діяльності були предметом дослідження О. М. Бандурки, А. Ф. Волобуєва, Г. О. Душейка, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, В. Д. Пчолкіна, Ю. А. Сухарського, Р. В. Тарасенка, О. В. Федосової та інших вчених [2; 3; 4; 5; 6; 7]. Крім того, серед вітчизняних науковців треба виділити наукові дослідження В. С. Зеленецького, М. В. Куркіна, де розглядаються питання забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу та подолання протидії злочинного середовища розслідуванню злочинів [8, с. 37–42]. Слід зазначити, що комплексній розробці теоретико-правових та організаційно-тактичних основ забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства були присвячені роботи Р. В. Тарасенка, що підготовлені за темою його дисертаційного дослідження. [3]. Так, науковець, під забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства пропонує розуміти науково обгрунтовану та нормативно врегульовану діяльність правоохоронних органів та органів судової влади зі здійснення дій і заходів (кримінального процесуального, оперативно-розшукового, адміністративного та іншого характеру), які проводяться на гласній та (або) негласній основі, з дотриманням режиму конфіденційності даних про зміст проваджуваних дій (заходів) і відомостей про взятих під захист осіб, спрямованих на захист їхнього життя, житла, здоров'я та майна від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя [3, с. 23]. Головна відмінність такого визначення від наданих у теорії раніше полягає у тому, що забезпечення безпеки охоплює не тільки проведення самих заходів безпеки (процесуальних і непроцесуальних), а і діяльність поза межами таких заходів, зокрема, щодо отримання та перевірки інформації про загрозу учасникам кримінального судочинства, попередження протиправних дій щодо учасників процесу, документування зазначених протиправних дій.

Аналізуючи оперативну інформацію, оперативні підрозділи, вважає О.М. Бандурка, зобов'язані відслідковувати ситуацію, що складається навколо розслідування. Не залишати без уваги, а негайно реагувати на відомості про можливу загрозу працівникам суду, правоохоронних органів, особам, які приймають участь у кримінальному судочинстві [9, с. 236–237]. Оперативна інформація про таку загрозу може поступити як до прийняття рішення про забезпечення безпеки так і під час здійснення оперативно-розшукових заходів щодо забезпечення безпеки. В таких випадках, враховуючи додаткову інформацію, повинно прийматися рішення щодо адекватних заходів безпеки, про що має бути проінформована особа, що охороняється.

Виклад основного матеріалу. Правова основа забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, безперечно має комплексний характер і складається із системи законодавчих та значної кількості відомчих нормативно-правових актів. Так, правовою підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності в ході кримінального провадження

є норми чинного законодавства України. Зокрема, на підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, згідно з п. 6 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», покладається обов'язок «забезпечити із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб» [10]. Також, відповідно до положень законів України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [11], «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [12], а також Кримінального процесуального кодексу України [13] цей елемент оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства отримав процесуальний статус і розглядається як функціональний обов'язок оперативних підрозділів Національної поліції. Згідно зі ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, а також з метою подолання протидії розслідуванню та забезпеченню безпеки учасників кримінального процесу [13].

Важливим також є положення статті 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», в якій закріплено механізм соціального і правового захисту осіб, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [10]. Цією нормою держава визначає, що під її захистом перебувають особи, які співробітничать з органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність [14, с. 82–85]. Правовий захист осіб, залучених для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, здійснюється з урахуванням характеру виконуваних ними завдань, пов'язаних у ряді випадків з ризиком для життя і здоров'я, особливим режимом діяльності та конфіденційності такої роботи. Ці питання знайшли відображення і у відомчих нормативно-правових актах. Так, згідно з Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, у разі здійснення заходів безпеки щодо співробітників оперативних підрозділів, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або залучались до їх проведення, відомості про цих осіб у протоколі зазначаються із забезпеченням конфіденційності в порядку, визначеному законодавством [15].

Соціальна значущість забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства полягає у тому, що ця діяльність спрямована на підвищення ефективності судової і правоохоронної систем, захист прав і свобод громадян, протидію злочинності. Слід зазначити, що суспільно-небезпечні діяння, що вчиняються відносно учасників кримінального судочинства, спрямовані на перешкоджання надання ними свідчень та сприяння правосуддю.

Так, протидія на стадії досудового розслідування кримінальних проваджень проявляється переважно в таких формах:

- встановлення неофіційних контактів з потерпілими, свідками обвинувачення, експертами та іншими учасниками процесу з метою психологічного впливу чи підкупу, зміни показань і т. ін.;
- спроби компрометації працівників поліції, прокурорів, суддів, інших учасників кримінального провадження з метою затягування розслідування або винесення неправомірного рішення;
- використання за допомогою адвокатів суперечностей та прогалин у кримінальному законодавстві на користь підсудних;
- підкуп або загроза фізичною розправою представникам поліції, прокуратури і судових органів з метою зміни останніми запобіжного заходу, знищення речових доказів, знарядь злочину або матеріалів кримінального провадження;
- підкуп охорони та конвою з метою організації втечі з-під варти;
- терористичні акти проти учасників судового процесу і т. ін.

Перелічені та інші форми протидії розслідуванню з очевидністю свідчать про їх підвищення суспільну небезпеку, адже вони можуть спричинити незворотні наслідки (перекваліфікацію, пом'якшення кримінальної відповідальності, винесення необґрунтованого виправдувального вироку і т. ін.), що стимулює зростання рецидивної та організованої злочинності.

Протидія кримінального середовища продовжується і на стадії виконання вироку суду, тобто в умовах функціонування кримінально-виконавчої системи. На цій стадії протидія проявляється у формі створення найбільш сприятливих умов для відбукання покарання засудженими, підтримки нелегальних зв'язків зі співучасниками злочинів на волі.

Наведені форми протидії кримінального середовища з очевидністю свідчать про необхідність і доцільність оперативно-розшукового забезпечення їх подолання за допомогою комплексу оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Знання форм, способів і

прийомів кримінальної протидії розслідуванню кримінальних проваджень може бути враховано практичними працівниками при моделюванні ймовірних загроз з боку злочинців і розробці заходів щодо оперативно-розшукового забезпечення їх нейтралізації.

Враховуючи викладене, діюче законодавство в сучасних умовах передбачає використання засобів та заходів оперативно-розшукової діяльності під час кримінального провадження для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб. При наявності загрози життю, здоров'ю, житлу і майну громадян, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, орган, уповноважений на прийняття рішення, зобов'язаний перевірити отриману заяву або повідомлення і в строк не більше трьох діб, а в невідкладних випадках – негайно прийняти рішення про застосування або відмову у застосуванні заходів безпеки [16, с. 207]. Про прийняте рішення терміново в письмовій формі повідомляється заявник [12].

Згідно діючого законодавства до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та мають право на забезпечення безпеки відносяться: 1) особи, які заявили до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; 2) потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; 3) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; 4) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 5) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 6) персонал органу пробачії; 7) свідок; 8) експерт, спеціаліст, перекладач і понятий; 9) члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених вище осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства [12].

Рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, що мають право на забезпечення безпеки, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів. Також, рішення про застосування заходів безпеки може бути прийнято слідчим суддею у випадках, передбачених статтею 206 КПК України [13].

Взяті під захист особи мають право: подавати клопотання про вжиття заходів безпеки або про їх скасування; знати про застосування щодо них заходів безпеки; вимагати від слідчого, прокурора, суду застосування додаткових заходів безпеки або скасування здійснюваних заходів; оскаржувати незаконні рішення чи дії органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня або прокурору або до суду.

Серед заходів безпеки, які здійснюються відповідними органами, можуть бути: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд.

У залежності від характеру і ступеню небезпеки для життя, здоров'я та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки, такі як: маскування джерел інформації, легендування поведінки, встановлення протипожежної та охоронної сигналізації при охороні житла і майна осіб, взятих під захист, заміна номерів їх квартирних телефонів і державних номерних знаків транспортних засобів, що їм належать. В разі наявності небезпеки для життя і здоров'я осіб, взятих під захист, їм можуть видаватися з додержанням вимог чинного законодавства спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку. У місцях із спеціальним режимом або місцях позбавлення волі, забезпечення безпеки осіб відбувається згідно зі ст. 19 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» з урахуванням вимог, передбачених режимом їх перебування у таких установах [12].

Заходи безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, здійснюються конфіденційно. Розголошення відомостей про заходи безпеки особами, які їх здійснюють, або особами, які прийняли рішення про ці заходи, тягне за собою дисциплінарну відповідаль-

ність, а у випадках, коли розголошення таких відомостей спричинило тяжкі наслідки, – кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством.

Важливо зазначити, що Законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» встановлена система особливих заходів державного захисту працівників суду і правоохоронних органів від перешкод виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих працівників. Такими заходами є: особиста охорона, охорона житла і майна; видача зброї, засобів індивідуального захисту і оповіщення про небезпеку; встановлення телефону за місцем проживання; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання [11].

Необхідно звернути увагу на закріплення у ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» механізму соціального і правового захисту особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [10]. Подібний підхід української держави не тільки для організації оперативної роботи, але й для ефективного функціонування відповідних психологічних механізмів. Наприклад, закріплена і контрольована система гарантій громадянам, які співробітничать з оперативними підрозділами Національної поліції, про недоторканність їх життя, здоров'я, житла, майна, інших соціальних цінностей, неухильне дотримання принципу конспірації, захисту їх і членів сімей від погроз застосування насильства, інших протиправних дій позитивно впливають на психічні властивості і стан громадян, мотивацію негласної розвідувально-пошукової діяльності. Це дозволить знизити в мотиваційній сфері актуальність мотивів безпеки, збільшити частку соціальних, пізнавальних мотивів і т. ін.

Висновки. З урахуванням проведеного аналізу діючого законодавства та наукових поглядів вчених можна дійти висновку, що за часи незалежності України було зроблено значний внесок у розробку питань оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу засобами оперативно-розшукової діяльності. Чинне законодавство України містить значний та всеохоплюючий масив джерел, які регламентують відносини у рамках реалізації безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному провадженні. Існуючі нормативно-правові акти врегульовують як загальні питання забезпечення безпеки осіб у кримінальному процесі, так і спеціальні, що пов'язані із забезпеченням їх захисту уповноваженими суб'єктами.

За таких умов, для підтримання правопорядку в суспільстві вкрай важливо, щоб свідки та потерпілі мали можливість безперешкодно свідчити в ході досудового розслідування чи надавати допомогу оперативним і слідчим підрозділам Національної поліції. В свою чергу інші учасники кримінального судочинства, що наділені владними повноваженнями – співробітники оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції, прокурори, судді, повинні мати можливість безперешкодно виконувати свої функції, оскільки в сукупності покликані забезпечувати неухильне дотримання законодавства, висувати державне обвинувачення, здійснювати функцію правосуддя, приймати рішення на різних стадіях кримінального процесу, пов'язані з наданням дозволів на обмеження прав та свобод при здійсненні оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, обранням запобіжних заходів, винесенням постанов, ухвал, рішень тощо.

Однак, у зв'язку з загостренням кримінальної ситуації в країні, посиленням організованих форм злочинної діяльності, реалізація самого механізму оперативно-розшукового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу в практичній діяльності потребує вдосконалення і подальшої комплексної наукової розробки. У цьому зв'язку доцільним вбачається прийняття на державному рівні концепції вдосконалення системи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження [17, с. 56]. Основні її положення мають бути спрямовані на систематизацію нормативного забезпечення зазначеного виду діяльності, визначення шляхів підвищення дієвості заходів безпеки в кримінальному провадженні, встановлення джерел фінансування, моніторинг узагальнення практики застосування діючого законодавства та міжнародний досвід забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Тарасенко Р. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: монографія. Одеса: ОДУВС, 2013. 360 с.
2. Волобуев А. Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление. *Государство и право*. 2002. № 4. С. 42–47.
3. Тарасенко Р. В. Теоретико-правові та організаційно-тактичні основи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Одеса, 2015. 38 с.
4. Душейко Г. О. Проблеми правового забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Вісник Запорізького юридичного університету*. 2004. № 2 (27). С. 209–216.
5. Ортинський В. Л. Протидія нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності: монографія. Львів: ЛЮІ, 2004. 436 с.
6. Погорелький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 567 с.
7. Пчолкін В. Д., Федосова О. В. Оперативно-розшукове забезпечення безпеки учасників кримінального процесу на стадії досудового слідства. *Право і безпека*. 2011. № 5 (42). С. 163–167.
8. Зеленецький В. С., Куркін М. В. Основні положення вчення про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. *Прокуратура, людина, держава*. 2004. № 4. С. 37–42.
9. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 620 с.
10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
11. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 26.08.2017).
12. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 26.08.2017).
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 26.08.2017).
14. Федосова Е. Правовое регулирование обеспечения безопасности участников уголовного процесса в Украине. *Закон и жизнь (Leges et Vita)*. 2015. № 7/3 (283). С. 82–85.
15. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ ГПУ, МВС, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби, Міністерства фінансів, Міністерства юстиції від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5.
16. Сухарський Ю. А. Шляхи вдосконалення вимог щодо здійснення оперативними підрозділами оперативно-розшукових заходів по забезпеченню державного захисту та безпеки учасників кримінального судочинства. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 1. С. 207–210.
17. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків. 2017. 198 с.